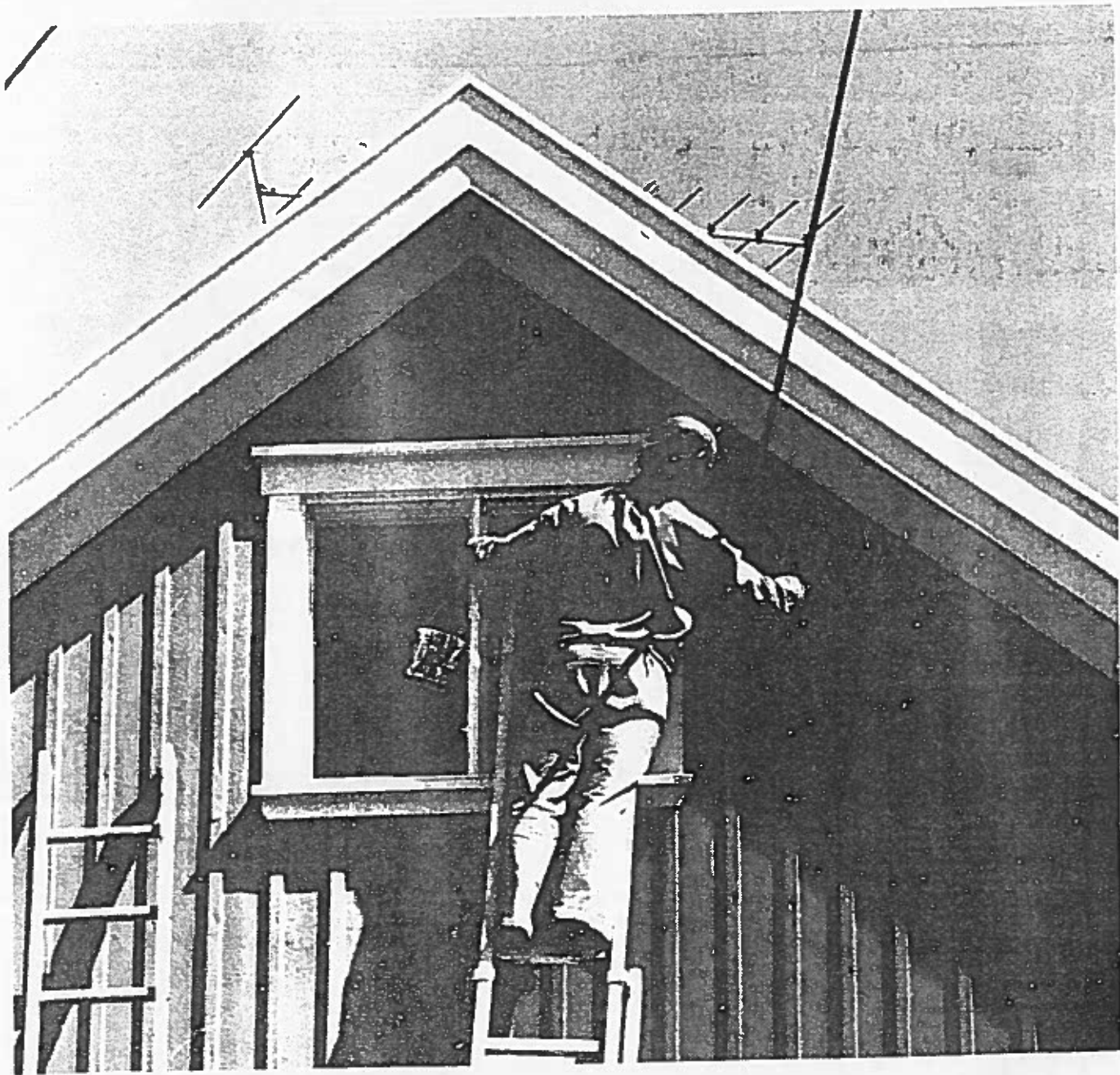

RENOVERA - MEN HUR?

RÅD OM BYGGNADSVÅRD
I FISKELÄGENA PÅ ORUSTS VÄSTSIDA

LÄNSMUSEET • UDDEVALLA

DET VÄSTSVENSKA DUBBELHUSET

DUBBELHUSET ÄR VÄRLIGT I BOKHUSLÄNS FISKELÄGEN. DET HAR TVÅ RUM PÅ BREDDEN OCH EN FYRDELAD PLAN MED KÖK OCH TRE RUM. FÖNSTREN SITTER I REGEL SYMMETRISKT OCH TAKLUTNINGEN ÄR 30-35 GRADER. VINDSVÄNINGEN ÄR OFTA INREDD MED TVÅ RUM, DE FLESTA HUSEN HAR FÖRSTUGOR ELLER VERANDOR.

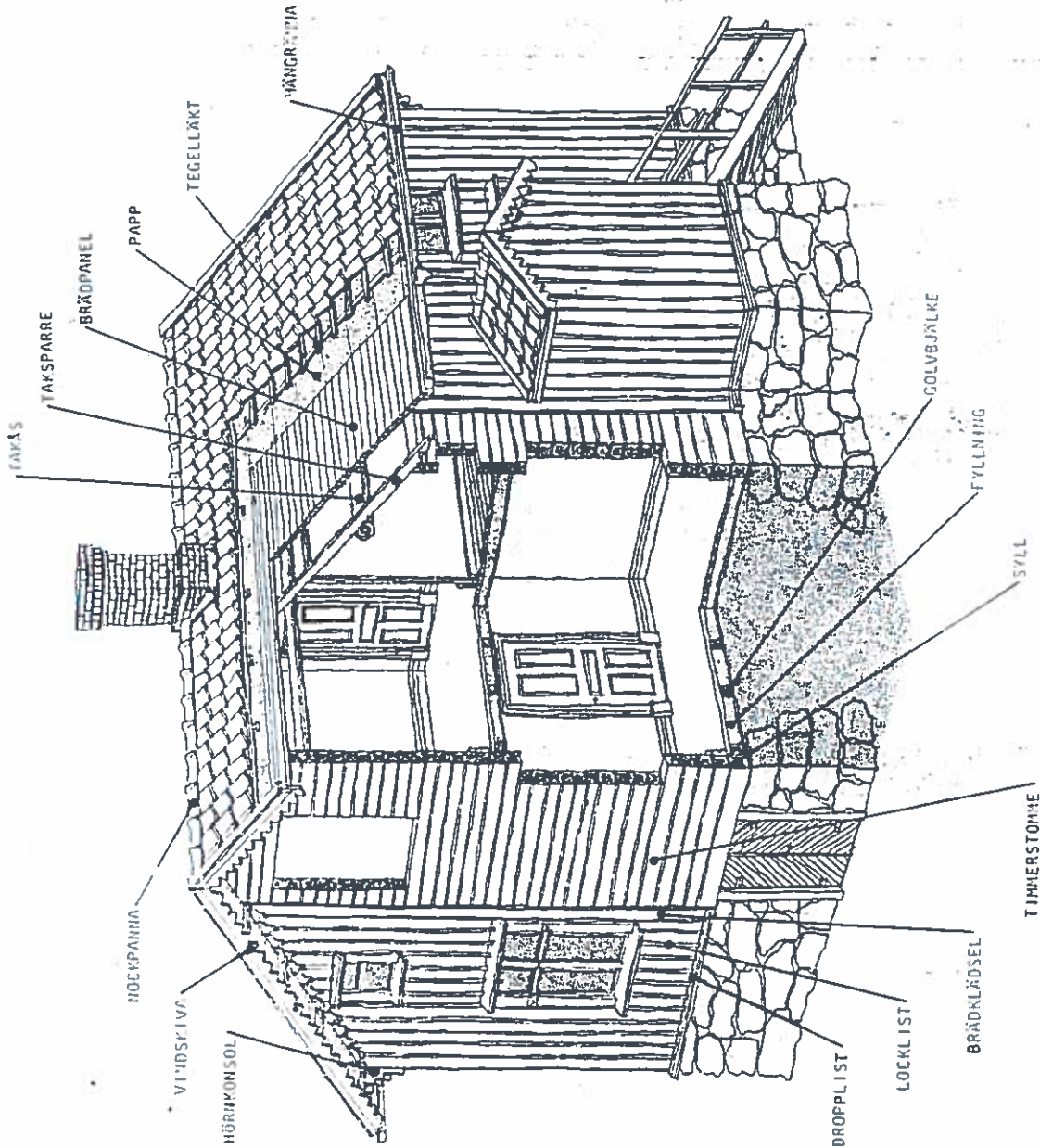
MAN TROR ATT HUSTYPEN HAR UTVECKLATS UR ENKELHUSET, SOM HADE KÖK OCH ETT RUM. PÅ BAKRE LÅNGVÄGGEN FANNS OFTA ETT SKJUL MED SHEDTAK ÖVER. DET KUNDE TIMRAS IHOP MED HUSET OCH GE TVÅ NYA RUM. SÅ SMÅNINGOM FLYTTADES TAKÄSEN TILL MITTEN OCH DUBBELHUSET HADE UPPSTÅTT.

DE TIDIGA DUBBELHUSEN VAR LÅGA OCH GÅNSKA SMÅ MED EN AVLÅNG PLANFORM. RUMSHÖJDEN VAR LITEN OCH GRUNDHUREN AV NATURSTEN VAR LÅG. TAKUTSPRÅNGET VAR LITET VÄGGARNA MALADES MED FALU RÖDFÄRG.

UNDER SENARE DELEN AV 1800-TALET BLEV HUSEN MER KVADRATISKA OCH STÖRRE. RUMSHÖJDEN VÄXTE OCH STEMFOTEN HÖJDES. FÖNSTREN BLEV HÖGRE OCH TAKEN SKÖT ALLT LÄNGRE UT. MAN DEKORERADE UTVÄRDNIGT MED FIKURSÄGDE ORNAMENT OCH PROFILHVLVADE LISTER. OLJEFÄRG HED MYCKET LJUSA NYANSER BUKADE ANVÄNDAS. I KÜKEN ERSÄTTES DE STORA MURADE BAKUGRNARNA AV JÄRNSPISAR.

BYGGNADSVÅRD

- BEBYGGELSEN I FISKELÄGENA HAR EN ALLDELES SPECIELL KARAKTÄR SOM BORDE BEVARAS. HÄR FÖLJER NÅGRA PUNKTER ATT TANKA PÅ VID HUSENS UNDERHÅLL, UPPRUSTNING ELLER OMBYGGNAD:
- STUDERA LIKNANDE, OFÖRÄNDRADE HUS NOGA.
- BIBEHÅLL HUSENS TRADITIONELLA PROPORTIONER OCH TAKLUTNING.
- GÖR INTE STÖRRE INGREPP ÄN VAD SOM VERKLIGEN BEHÖVS. BYT UT SÅ FÅ BYGGNADSDELAR SOM HÖJLIGT.
- TILLÄGGSSOLERA PÅ INSIDAN.
- ANVÄND TRÄ SÅ LÅNGT DET GÅR - TILL YTTERPANEL, FÖNSTER, ÖRRÄR, TRÄPPOR M.M.
- ÄNDRA INTE PÅ DEN SYMMETRISKA FÖNSTERINDELNINGEN.
- TAKET BÖR VARA TÄCKT MED RÖDA TEGELPANNOR.
- HÅLLA HUSET MED MYCKET LJUS OLJEFÄRG ELLER FALU RÖDFÄRG.
- LÅT MÅRKEN MELLAN HUSEN BEHÅLLA SIN URSPRUNGLIGA KARAKTÄR.

LÄNSMUSEET UDDEVALLA

BOX 34

451 00 UDDEVALLA

TELF. 0522/362 45

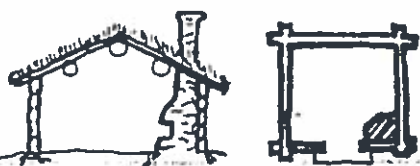

INLEDNING

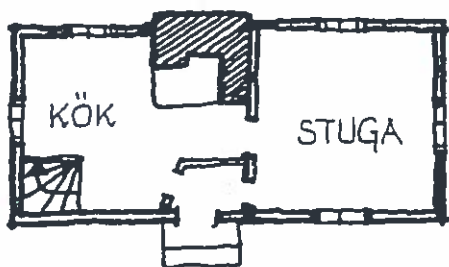
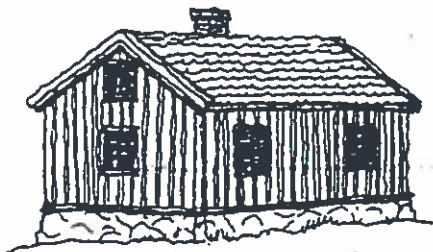
Gullholmen, Käringsön och Mollösund är mycket omtyckta orter och de anses i den fysiska riksplaneringen vara av kulturhistoriskt riksintresse. Även de övriga fiskelägena på Orust t.ex. Hälleviksstrand lockar till sig turister och sommargäster. Huspriserna drivs i höjden. Med nya invånarkategorier och modern byggnadsteknik håller samhällena på att förändras. Bebyggelsens egenart och miljövärde ligger just i den lokala byggnadstraditionen. Därför är det viktigt att förändringarna inte sker efter främmande mönster. Då försvinner den helhetsverkan och enhetlighet som betyder så mycket för fiskelägenas karaktär. Men vad är det egentligen som är så typiskt hos husen? Och hur ska man bygga om eller reparera sitt hus utan att karaktären går förlorad?

Den här lilla skriften är utgiven av läns museet i Uddevalla. Den innehåller dels en liten historisk beskrivning, dels en mängd råd om hur man kan göra för att få sitt hus att smälta in i miljön. Får man bara upp ögonen för de viktigaste stildragen, behöver det inte bli så svårt att renovera på ett sätt som är anpassat till omgivningen. Naturligtvis är plåt/plastpanel och perspektivfönster olämpliga i äldre bebyggelse, men det kan faktiskt vara lika främmande att bygga om "i gammal stil". En god anpassning kan ofta åstadkommas med mycket enkla medel. Det behöver inte bli dyrt och innebär inte att man får sämre bostadsstandard. En del av de åtgärder som behandlas här kräver byggnadslov. Information om detta får man genom byggnadsnämnden.

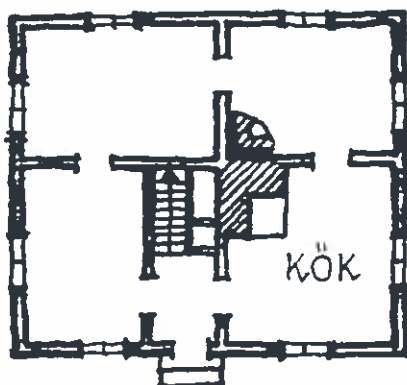
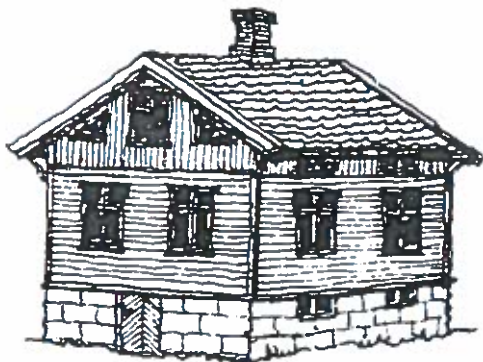
HUSTYPER

RYGGÅSSTUGA

ENKELSTUGA

DUBBELHUS

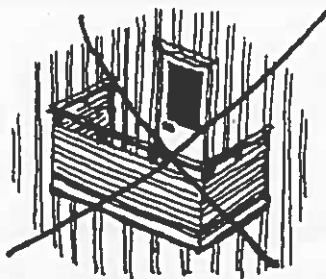
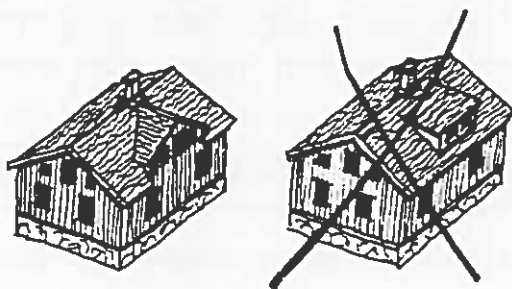
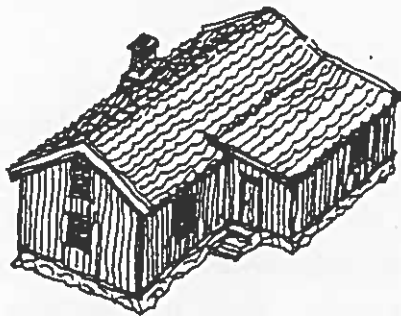
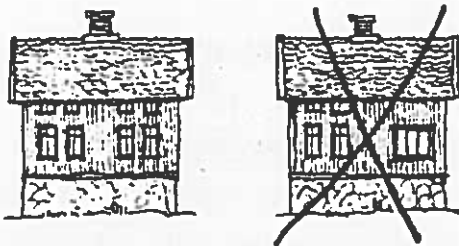
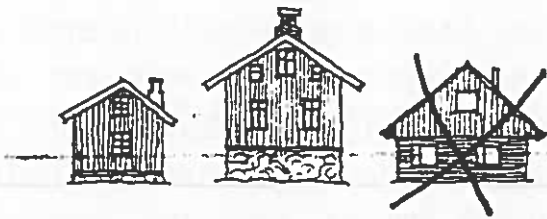
De timmerstugor som fanns i fiskelägena under den första tiden var mycket små. Taken täcktes av torv eller tång och bars upp av åsar varför hustypen kallas ryggåsstuga. Den innehöll bara ett rum. Röken från eldstaden passerade genom ett hål i taket. Väggar saknade fönster och brädklädsel.

I slutet av 1700-talet började man klä husen med bräder, måla dem faluröda och sätta in små fönster. På taken lade man tegel i stället för torv. Enkelstugan var den dominerande hustypen. Den hade avskilt kök med en stor bakugn som delvis stack ut genom ytterväggen. Det fanns också förstuga och vindsloft. Enkla hus byggdes långt in på 1900-talet.

Under senare hälften av 1800-talet blev husen högre med större vindsvåning och kraftigare sockel. Taken gjordes mer utskjutande. Fram till 1930-talet byggde man mest s.k. dubbelhus. De hade två rum även på bredden så att innerväggarna bildade ett kors. Planformen var nästan kvadratisk. Om vinden inreddes fick man ett rum åt varje gavel. Skorstenen sattes mitt i huset så att alla rummen blev uppvärmda.

Förutom enkel- och dubbelhus byggdes också en större hustyp med sexdelad plan och två skorstenar. Det var det s.k. kaptenshuset. Fraktfarten gav så höga inkomster att man hade råd med dessa stora hus.

HUSENS PROPORTIONER

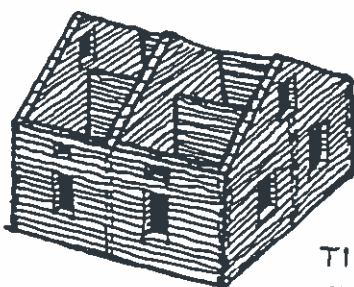

Det är mycket betydelsefullt att husen får behålla sina typiska proportioner. Enkel- och dubbelhusen har karaktäristiska former, helt annorlunda än dagens typhus. Den enhetliga takvinkeln, 30–35°, är mycket viktig att bibehålla. Fönstrens placering är också betydelsefull. Förr satte man in fönstren symmetriskt på fasaderna. Nya fönster med andra dimensioner och placering verkar därför mycket störande.

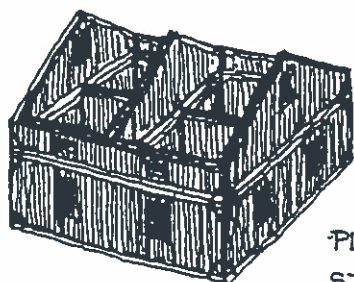
Eftersom enkelhusen är så små, har man ofta behövt utvidga dem. Det skedde traditionellt med en snedtäcka, dvs. taket drogs ut över den nya delen. Snedtäckan är fortfarande en lämplig tillbyggnadsmetod för den äldre, låga typen av enkelstugor. Undvik att bygga till i vinkel.

Dubbelhusen är svåra att bygga till på ett traditionsenligt sätt. Mindre utbyggnader som förstugor och liknande kan man dock mycket väl göra, dock ej med platta tak. Inreder man vindsvåningen brukar utrymmet räcka till. Takkupor bör helst inte tillkomma, men läggs de i liv med fasadväggen (s.k. frontespis) och får samma takform som resten av huset smälter de in ganska bra. Balkonger bör man undvika, de passar inte in.

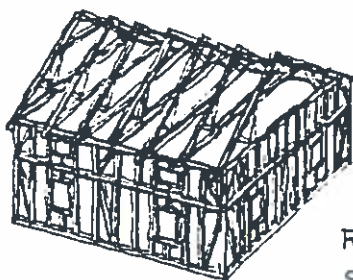
STOMME

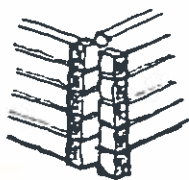
TIMMER-
STOMME

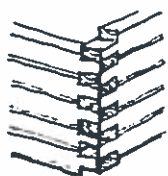
PLANK
STOMME

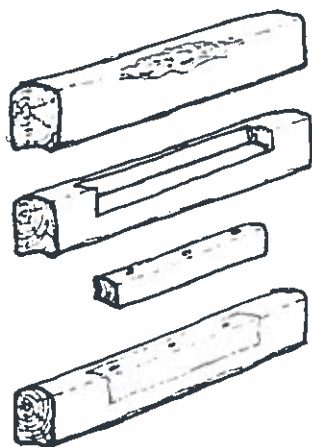
REGEL-
STOMME

ÄLDRE KNUT

SLÄT KNUT

Gamla trähus är byggda av kraftiga timmerstockar. Stockarna är både bärande och isolerande. Liggtimmertekniken var oförändrad från fiskelägenas barndom in i vårt århundrade. En del äldre hus har traditionellt timrade knutar, men när ytterpanel blev vanlig övergick man till s.k. slätknut. Också de äldsta bodarna är timrade, men snart byggdes sjöbodsväggarna som stolpverk.

På 1900-talet började man använda hyvlat virke, tretumsplank, till husen. Först var planken liggande, senare stående med några liggande varv vid bjälklagen. På 50-talet kom regelstommen, där man har isoleringsmaterial mellan de klena, bärande reglarna.

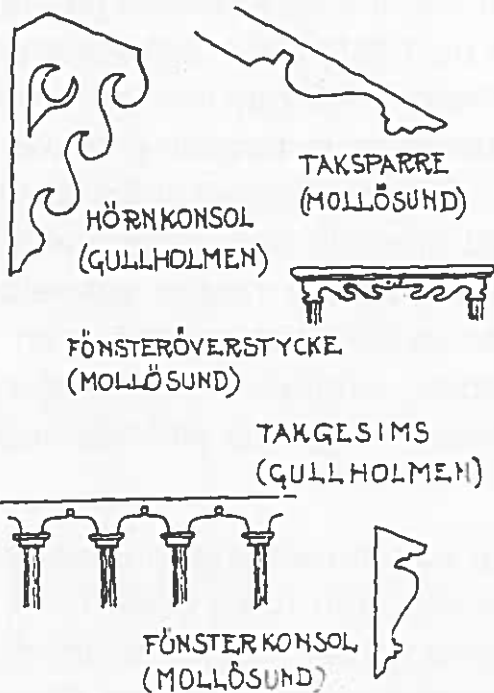
En timmerstomme tål stora rörelser och sättningar utan att dess hållbarhet försämras. I många av de äldre husen är väggar och bjälklag sneda, men det innebär nästan aldrig någon fara. Om huset har sjunkit mycket i ett hörn, kan man lyfta upp det med domkrafter och mura om grunden. Man skall däremot inte kräva att få plana golv och räta vinklar överallt. Det kräver ett omfattande och dyrbart arbete, och dessutom går en stor del av husets karaktär förlorad.

Vid allvarliga rötskador eller insektsangrepp i stockarna kan man hugga bort det skadade partiet. Det ersätts efter impregnering med friskt, torrt trä. Skador är vanligast under fönstren och i syllan.

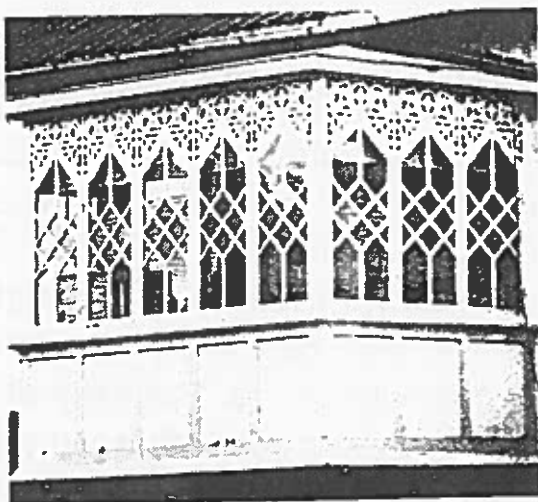
LISTVERK OCH DEKORATIONER

Fiskelägeshusen på Orust kännetecknas av sina rika dekorationer eller "krucifixer". Snickarglädjen tillkom främst under perioden kring sekelskiftet, men redan hundra år tidigare hade en del förnäma hus portaler i klassisk stil, rundtandade lister vid takfoten och lövsågade fönsteromfattningar. Typiska är även de ovanligt formade hörnkonsolerna.

Under andra hälften av 1800-talet utgavs flera tidskrifter om hur man skulle bygga på landet. I dem propagerades för höga stensocklar och utskjutande tak - men också för lövsågade och profilhyvlade prydnadslister. Det fanns många olika former att välja mellan, och varje snickare gjorde sina egna mallar att såga efter. På så vis kom dekorationerna att variera från plats till plats beroende på vem som byggde husen. Vid sekelskiftet kom de rikt utsirade verandorna, ett slags statusymboler för dem som hade råd. Tyvärr ansågs snickarglädjen omodern längre fram på 1900-talet och därför är det mesta numera borttaget.

VERANDA (GULLHOLMEN)

För fiskelägenas helhetsintryck är det naturligtvis viktigare att husen har traditionella proportioner, material och färger än att ornamenten åter kommer på plats. Men för den som har tid och lust är det ett roligt arbete att såga ut nya dekorationer. Är man osäker på hur husets ursprungliga ornament såg ut, bör man kontakta någon kunnig person. Det är viktigt att de lokala och tidsmässiga variationerna bibehålls.

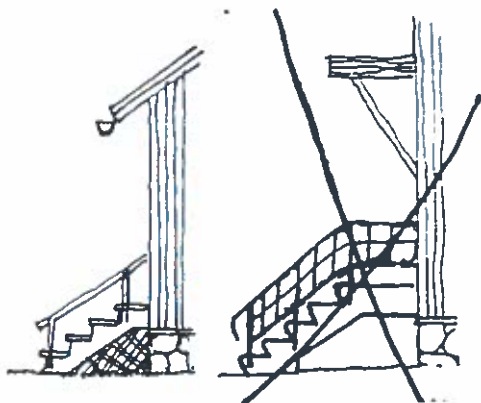
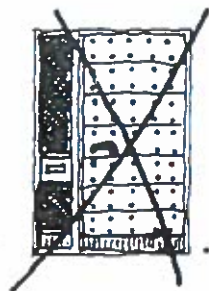
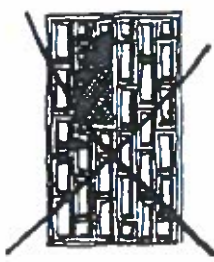
YTTERDÖRRAR

BRÄDDÖRRAR

SPEGELDÖRRAR (FYLNINGSDÖRRAR)

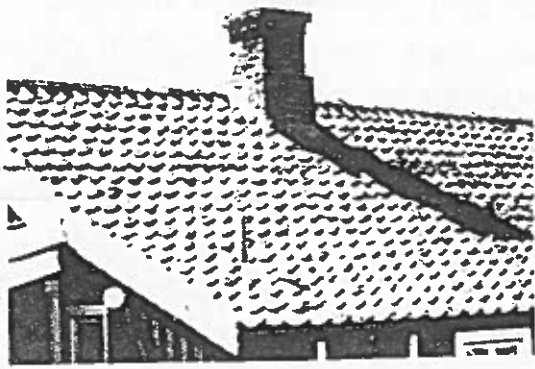
De äldsta stugorna hade enkla bräddörrar, som så småningom kläddes med brädpanel - oftast stående eller på diagonalen. På 1800-talet satte man spegeldörrar (kallas även fyllningsdörrar) i de större husen. Spegeldörrarna består av ramar med mittstycken och fyllningar. Det var vanligt att de utfördes som pardörrar.

Det lönar sig ofta att spara på gamla dörrar, även om de måste riktas och repareras. Isoleringen kan förbättras med ett skikt på insidan eller en ny innerdörr. Behöver dörren bytas ut bör man välja en enkel typ, helt slät eller med stående eller diagonalriktad panel. Om det var en vacker spegeldörr kan man naturligtvis specialbeställa en ny likadan. Undvik exklusiva ädelträddörrar med dekorspik och nygamla smideshandtag!

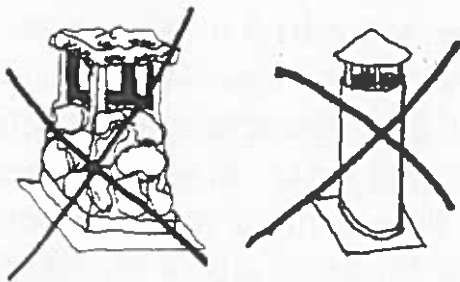
Glasrutor sattes förr ofta in i spegeldörrarnas överram, men rutor passar inte i bräddörrar. Glaspartier vid sidan om dörren är ett helt modernt påfund, men däremot har en del äldre hus rutor över dörren.

Yttertrappan bör helst vara av trä. Den kan gärna göras av tryckimpregnerat virke men bör ändå målas för att passa in. Massiva stentrappor förekommer också på gamla hus, men moderna fribärande betongtrappor bryter av mot den äldre traditionen. Räckena görs helst av trä. Regnskydd över dörren fanns inte förr och behövs knappast om man har förstuga. Plast- eller plåtskärmar är främmande.

SKORSTENAR

Skorstenen infördes tillsammans med bakugnen i 1700-talets enkelstuga. Skorstenarna murades av rött tegel. Den traditionella typen under 1800-talet är ganska smal med en ansvällning vid taket, som leder regnvatten från skorstenen ut på tegelpannorna. Skorstenskransen består av fyra tegelskift. I det tredje uppifrån ligger tegelstenarna diagonalt så att konturen blir taggig.

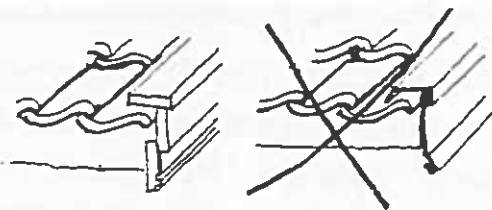
I en gammal skorsten faller bruket lätt ut och därför bör den underhållas regelbundet. Måste den muras om, bör det göras i rött tegel med den traditionella formen. Försök att få skorstenen så smal som möjligt.

PLÅTDETALJER

GAMMAL ENKELSTUGA
UTAN HÄNGRÄNNOR

Plåt är ett ganska nytt byggnadsmaterial, förr användes det inte alls i fiskelägena. Mellan skorstenen och takteglet hade man t.ex. bruk. Vindskivor, fönsterbrädor och dropplistor var av trä. Hängrännor och stuprör hade man knappast, möjligen en urholkad trädstam ovanför dörren.

TRÄ
VINDSKIVOR

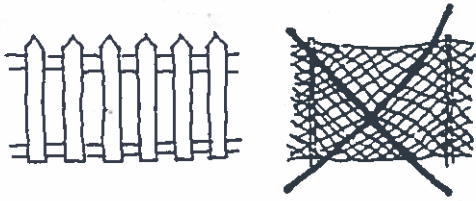
PLÅT

Försök därför att använda plåt så sparsamt som möjligt. Hängrännor kan man ibland klara sig utan om man inte behöver samla vatten. Där plåten verkligen behövs (t.ex. vid skorstenen) bör den målas röd, inte svart. Obehandlad aluminiumplåt är, eftersom den blänker, störande.

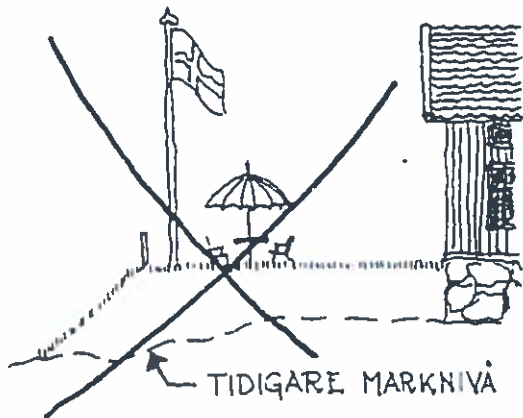
MARKEN MELLAN HUSEN

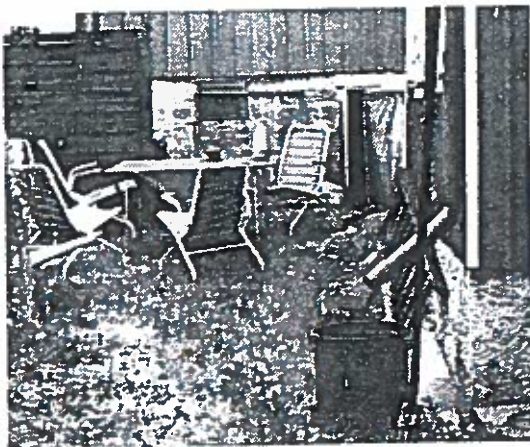
Det är av stor betydelse för fiskelägenas karaktär att man kan röra sig fritt mellan husen. Betrakta all mark som allmänning och låt dig inte störas av folk som passerar utanför husknuten. De enda inhägnader som förekommer är låga spjälstaket av trä runt trädgårdstäppor etc. Murar och trådstaket hör inte hemma i fiskelägena.

Små gräsmattor, grönsaksland eller blomsterrabatter kan gärna anläggas där terrängen tillåter, men stenpartier eller alltför konstfulla blomsterarrangemang passar bara i villaträdgårdar. Man bör absolut inte spränga, fylla ut med jord eller bygga upp stödmurar för att få större trädgård. Sådana ingrepp är hänsynslösa mot miljön och kan inte återställas.

Berghällarna bör man lämna som de är. Den naturliga vegetationen i skrevorna är alltid den vackraste. Är man rädd för att halka, kan man gjuta små fotsteg av cement där bergets form passar. Men undvik att jämna ut större markytor med asfalt eller cement. Trädgårdsplattor av betongsten passar heller inte in.

Uteplatser med trädgårdsmöbler har ingen tradition. De bör därför utformas så anspråklöst som möjligt och helst förläggas till husets baksida. Färgglada brevlådor, lyktor av smidesjärn, solur och storkar m.fl. villaträdgårdsprydnader bör undvikas eftersom de har en främmande karaktär.

LITTERATUR

BROSCHYRER

Underhåll – Upprustning – Ombyggnad. Bostadsstyrelsen, Riksantikvarieämbetet och Statens Planverk 1976.

Fuktskydd i småhus. Statens Planverk 1976.

Byggnadslov, behöver jag det? Statens Planverk 1973.

Att söka byggnadslov. Svenska kommunförbundet 1974.

De tre förstnämnda kan rekvireras från Statens Planverk, Box 22027, 164 22 STOCKHOLM,

och den sista från Kommunsamköp, 117 81 STOCKHOLM.

Broschyterna finns även hos byggnadsnämnden eller på Byggcentrum.

OM BYGGNADSVÅRD

Ove Hidemark m. fl.: **Så renoveras torp och gårdar.** ICA-förlaget 1973.

Ove Hidemark och Göran Månsson: **Gamla trähus.** Rapport nr 19 i serien Den nordiska trästaden. Stockholm 1972.

Sten Rentzhog: Falu rödfärg. Stora Kopparbergs Bergslags AB. 1971.

Sören Thurell: **Vård av trähus.** LTs förlag 1975.

OM FISKELÄGENA

Håkan Bergqvist, Nanne Engelbrektsson, Thomas Thieme: **Gullholmen – Förslag till bevaringsplan.** Göteborg 1975.

Olof Hasslöf: **Lokaltradition och centraldirigering i kustbebyggelse.** Centrum för byggnadskultur 1977.

Lars Thornblad: **Mollösund. Ur ett gammalt fiskeläges historia.** Konstindustriskolan i Göteborg, 1971.

Ann Mari och Gunnar Westerlind: **Fiskelägen i Bohuslän.** Rapport nr 21 i serien Den nordiska trästaden. Stockholm 1972.

